

ШАЙЫР РАУФ ПАРФИЙДИҢ АРАЛЫҚ ФОРМАСЫНДАҒЫ ҚОСЫҚЛАРЫНЫҢ ӨЗИНЕ ТӘН ӨЗГЕШЕЛИКТЕРІ

О.К.Гайлыева – филология илимлериниң докторы, доцент

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлөкетлик университети

Таянч сўзлар: оралық шакл, эркин шеър, насрий шеър, бадий махорат.

Ключевые слова: промежуточная форма, свободное стихотворение, назальная смесь, художественное мастерство.

Key words: resin, intermediate form, free mixture, nasal mixture, artistic skill.

Хәр қандай көркем шығарманың поэтикалық бағасы оларда баянланған форма хәм мазмунның жетиклигине, теңсалмақлығына, дөретиўшиниң образлы ойлаў тәризине байланыслы болады. Аралық формаларда дөретиўшиниң қалбиндеги туйғылар, айырым илхам хәм психологиялық интуициялар әдебий бағдарда баянланады, олардың мазмунында белгилі бир көркем идея өзиниң сәўлелениўин таўады. Идея-көркем шығарманың пафосына тийисли теориялық түсиник. Көркем шығарманың идеясы өзиниң көптәреплемелиги, көпқатламлылығы, айырым ўақытта хәр түрлі түсиндириўлерге хәм аңланыўға мүмкиншилик бериўи жағынан индивидуал, шахсый, ҳуқықый хәм социал катнаслар көзқарасынан айырылып турады.

Сонлықтан, биз бул мақаламызда өзбек шайыры Р.Парфийдиң аралық формадағы қосықларының өзине тән өзгешеликтери ҳаққында сөз етпекшимиз.

Аралық формалардың гөзал үлгилери, яғный бир қатар насрий қосықлар, эркин қосықлар Рауф Парфий (1943–2005) дөретиўшилигинде де көзге тасланады. Өзбек әдебиятшылары Р.Парфий поэзиясын бағалайды екен, оның қосықларындағы қурамалы образларына, қайталанатуғын қатарларға жасырынған сырларға, тәбияттағы хәр түрлі ўақыя-хәдийселердин образлылық, символлық мазмунның жүзеге келиўине айрықша пәт береді. Рауф Парфийдиң қосықларындағы идея-көркемлик қасийетлерге итибар берген академик Бахтиёр Назаров: «Ғәрезсизлик дәўири поэзиясы тек ғана Ұатан, халықты намаға салыў, гимн етиўден ибарат емес, әлбетте. Барлық дәўирлерде болғаны сыяқлы, бул басқышта да инсаннның мәңгелик ой-қыяллары, арзыў-үмиттери, әрманы, жәбир шеккени, сүйиниши, қуўанышы, қурамалылық, қарама-қарсылықлар, мухаббат сезимлери сәўлеленген бирқанша шығармалар жаратылды.

Ұатан, халық, оның шеккен азаплары, қалбиндеги туйғылары өзине тән көринисте, қурамалылық тийкарында сүўретленген шығармаларда усы дәўир поэзиясы усылларының рәң бәренлиги көзге тасланады» [1:53]. Усы пикирлерге дәлил сыпатында Р.Парфийдиң «Сенсиз» қосығын мысал келтиреді хәм онда шайыр дүньяның аманат екенине итибар берилгенин, инсан ушын ҳұждан хәм ийман сыяқлы мәнаўий түсиниклер қадирли екенин белгилейди. Себеби, хәмме заманлар ушын бирдей әҳмийетли болған гуманизм түсиниклериниң көркем анализи өзбек шайырларының да сәўлелендирген көркем идеясының тийкаргы-негизин қурайды. Бундай түсиниклер Р.Парфий тәрепинен жазылған аралық формадағы қосықларға да тән.

Р.Парфийдиң бул тараўдағы хызметлерине айрықша итибар берген әдебиятшы Нўмон Раҳимжонов: «ХХ әсир таңғы әдебий турмысына ағып келген насрий қосықты жетикликке жеткизди. Гөзал көркемлик үлгилерин жаратты» [2:26], деп тастыйықлайды. Бул цитатадағы «ХХ әсир таңғы әдебий турмысы» деген түсинигине дыққат аударыў лазым. Насрий қосықтың дәслепки үлгилери Чўлпон, Ойбек, Миртемир сыяқлы шайырлар дөретиўшилигинде бар екенин жақсы биледи. Соның менен бирге, шайырдың сол дәўир әдебий турмысына өзгеше мухаббатының бар екенин де сезеди. Ең тийкаргысы, Р.Парфийге қарағанда сол өзинен алдыңғы дөретиўшилердин дәстүрлерин даўам еттирген халда «насырий қосықты жетикликке жеткизди» деген түсиникти қолланады. Қалаберсе, сол

насрий қосықлардың «гөзал көркемлик үлгилерин» дөретиўге байды. Демек, аралық форманың үлгиси сыпатында насрий яки эркин қосықлар үйрениледи екен, бундай типтеги қосықлардың қайталанбайтуғын үлгилери Р.Парфий дөретиўшилигиниң ғәзийнесин байытып турады. Мысал ушын шайырдың «Вақт», «Оддий қасрлар», «Нозимнинг садоси», «Санъат тушунчаси», «Оддий гап», «Шодлик», «Хужжат», «Шамоллар» сыяқлы бирқатар насрий қосықларын келтириў орынлы болады. Бул насрий қосықлары шайыр дөретиўшилигиниң 60-жыллардағы дәўирине туўра келеди. Идеялық жақтан бул насрий қосықлар философиялық мазмунды жүзеге шығарады, Ұатан азатлығы, ерки оларда тийкаргы орынға шығады. Шайыр қосығында «ўақыт» концепциясын «Вақт ўтмоқда. Сочларини юлар Вақт, совуққон ўрнимиз устида» деген көринисинде жанландырады, оған усындай инсанға қарағанындай мүнәсибette болады. Айрықша, «Нозимнинг садоси» насрий қосығында бәлент хаўазлы даўыс хәм бул даўыстың қарама-қарсы хаўазы еситилген сыяқлы болады. Қосық насрий бағдарда жазылған болса да, бул уйқаслы хәм белгилі өлшемге салынған классикалық қосық сыяқлы оқылады:

«...Нозим... Нозим... Кетди Нозим. Қолди Нозим садоси. Садонинг акс садоси, Акс садонинг акс садоси. Садого ўралашиб борар тобора дунё Садо кенгликлари теран боқар менга Нозим Ҳикмат қўзлари-ла» [3:116].

Ҳақыйкатында да, усындай хаўазлы сөзлер арқалы руўхый йошқындықты баянлайтуғын қосық белгилі түрк шайыры Назым Ҳикметке (1902–1963) арналған. Егер бул қосықтың астына 1963-сәнеси қойылғаны инабатқа алынса, шайыр Назым Ҳикметтиң бул жақты әлемди тәрк етиўи мүнәсибети менен жазғаны және де айдынласады. Бул насыйрий қосықта Р.Парфийдиң түрк шайырына ықласы, оның өлиминен қайғыўға батыўи, дәрт әлемин шайырдың қосығының структурасындағы «хасрат», «кўз ёш», «аччик ёш», «ийги» сыяқлы бирқатар сөзлер жәрдеминде сүўретленеди. Назым Ҳикметтиң өлими хабарының дүнья халқына жетип барғанын автор: «Бир садо – Нозимнинг садоси сочлар миллионларнинг сон минг кўчаларига, дунёнинг энг ёруғ, Дунёнинг энг қора кечаларига» [3:116] көринисинде баян етеди. Р.Парфий түрк шайыры Назым Ҳикметтиң дүньяны тутқан хаўазы арқалы хәр қандай ҳұжданлы инсан қалбине хәм шайыр өзиниң жүрегине нәзер таслайды. Бул орында насрий қосықларға тән ең баслы поэтикалық қасийетлерден бири, яғный шайырдың индивидуал «мен»и, мәнаўий-руўхый әлеми синтаксислик жақтан биринши шахс тилинен баян етиледі.

Р.Парфий «Хужжат» атамасындағы насрий қосығында артықмаш хужжетпазлық хәм қағазпазлықтың шеннен артық ҳәсиретлерин ирониялы бағдарда баян етеди. Шайыр қағаз, мәниссиз хужжетлерге қарап «Чекил, кўзларимдан ҳар қандай қоғоз» деп оны өз руўхый дүньясынан, қалбинен шығарып таслайды. Қосықтың ақырында шайыр өз турмыс дәстүрине садық қалған халда: «Менда «Эрк» деб аталған бир хужжат бор, холос. Марҳамат. Эркининг хужжати солинған хужжат» [3:182]. Шайыр еркинликти сағынып жасады. Усы сағыныш хәм сағыныштың баяны қосықлардағы еркинликте, қосық туйғыларын гейде уйқас хәм өлшемлер қурсаўынан ғәрезсиз көринисинде баянлағаны көзге тасланады. Демек,

еркин қосық, насрый қосық, ақ қосық, эпифаниялар сыяқлы поэзиядағы аралық формалар шайырлардың талант дәрежесине, ең тийкаргысы, олардың тәбияты хәм тәбиятындағы өзине тән руўхый еркинликлердин мүтәжи менен байланыслы болады. Хәр бир шайырдың дәретиўшилиқ мийрасында сөз жүдә баслы орынды тутады. Хәқыйкый шайырлар сөзге итибар береді, сөзлерди жасартады. Шайыр сөзлер менен сөйлеседи, байланыста болады; зәрүр орынларда поэтикалық сөз куўатынан күш алады. Шайырлар сөзлерди тәриплеиди, сыпатлайды.

Р.Парфийдин «Сўзлар» («Сөзлер») атамасында еки қосығы бар. Ең баслысы, олардың бири форма көзқарасынан-ақ, қосыққа ұқсайды. Қатарлардың ізбе-излиги, пафосы, ықшам уйкастың қолланылығуы, бирақ, өлшемнің еркин қойылығуы булардың барлығы еркин қосықтан дерек береді..

«Дарак гап – Инсон.

Ундов гап – Инсон!

Сўроқ гап – Инсон?

Яшамакни ўргатар сўзлар.

Баъзан кўксимизда ташиган жонни

Ташламакни ўргатар сўзлар.

Сўзлар керак, Бош ҳарфдан яралган.

Бош Ҳарфдан яралган сўзлар...» [3:208].

Итибар берилсе, шайыр орфографияға тән ноқат, үндеў хәм сораў белгиси сыяқлы диакритикалық белгилерди қосық көркемлігине хызмет еттиреди. Соның менен бирге, бас ҳәриплер ҳаққында сөз етилген орында өзбек тили орфографиясының қағыйдаларына қарама-қарсы сөздің арасында «Бош» хәм «Ҳарф» сөзлерин үлкен ҳәрип менен жазады. Бундай өзине тән қасийет қосық ықласбентиниң итибарын тартыўы хәм адам өз тилинен шығатуғын хәр бир сөзди ойлап сөйлеўи лазым екенин аңлатады. «Ассалому алайкум» – шайырдың жазыўына қарағанда, усы хош сөзлер менен таңлар атады. Және де шайырдың баянлаўына қарағанда «Хайрли тун» – усы сөзлер менен күн батады. Шайырдың формалық изленислери ҳаққында профессор Н.Раҳимжонов мынадай пикирлерди жазады: «Рауф Парфий сөздің тымсалы мәни жилўаларын жүзеге шығарыўда, жаратыўда өзине тән қайталанбайтуғын ғәрезсиз жолға ийе болған шайыр. Ол халқымыздың жасы үлкенлердин изинен жүрме, лекин олар излеген нәрсени сен де изле, деген

хикметине әмел ететуғындай сезиледи. Шайыр жаңа формада жаңа гәп айтыў ушын тынымсыз изленер екен, хәр биримизге таныс сөзлердин үстине жаңа хәм терең мәнислер жүклейди. Усы бағдарда Рауф Парфий қосық қатарларын сындырыўын жақсы көреді. Хош, бул нәрсе қосыққа зыян жеткизбейме? Қосықты әззи қылмай ма? Яқ, әлбетте. Себеби, бул нәрсе пикирдин сыныўына, туйғылардың шашылыўына, мәнистин жайылып кетиўине алып келмейди. Ең тийкаргысы, қосықта сөз сынбайды. Сөздің көркем-эстетикалық тәсир күши, салмақлылығы артса артады, бирақ бүгилмейди, пәсеймейди» [2:37-38]. Бул орында шайырдың дәретиўшилигине хәм улыўма, шайыр дәретиўшилигиндеги еркин қосықларға тән «қосық қатарларын сындырыў» хәдийсесин айрықша талқыға тартады.

Лирикадағы аралық форманың, насырый қосық сыяқлы түрлеринде әпиўайы сөйлеў формасы жетекши болса, ақ қосық, еркин қосық, верлибр сыяқлы түрлеринде қатарлардың ізбе-излиги, бирақ олардың «сындырылған» көринислери басым келеди. Рауф Парфий өз дәретиўшилигинде хәзирги поэзияның аралық формасындағы үлгилерин усынар екен, хәр түрли усуллардан пайдаланады. Жоқарыдағы 1963-жылы жазған «Сўзлар» темасындағы ақ қосықта қатарларды сындырыў жолынан барған болса, кейин ала, яғный 1979-жылы жазған, әйне усы «Сўзлар» темасында жазған қосығында насыр қосыққа тән белги, баянлаў формасы үстемлик етеди. Ең тийкаргысы, шайыр бул дәўирге келип өз оқыўшыларына ийе хәм бирнеше китаплары баспадан шыққан дәретиўши сыпатында танылған болып, енди ол сөзлер менен және де еркинирек сөйлеседи, мүнәсибette болады. Сөзлер оның ойында уйқылап жатқандай болады. Шайыр «Сўзларни ушлаб кўраман, тишлаб кўраман», деп жазады» [3:187]. Оның ойында уйқылап жатырған ески сөзлер «Түркистан» деген түсиникти береді. Шайырдың қосықларындағы идея – бул Ұатан дәрти. Шайыр бундай үлкен дәртти хәр түрли бағдарларда, гейде өлшем хәм уйкасқа түскен классикалық қосық формасында баянласа, гейде аралық формалардан өнимли пайдаланады.

Жуўмақлап айтқанымызда, белгилі өзбек шайыры Рауф Парфий лирикасы формасы хәм мазмуны жағынан өзгешеликти пайда етеди.

Әдебиятлар

1. Назаров Б. Истиқлол дәври ўзбек шеърятининг манзаралари. // Мустақиллик дәври ўзбек адабиёти (Адабий-танкидий мақолалар). – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006.
2. Раҳимжонов Нўмон. Энг гўзал сир (шеърят ва шахсият) // Рауф Парфи. Сакина. Сайланма. Китоьга ёзилган сўзбоши. – Тошкент: “Muharrir”, 2013.
3. Рауф Парфи. Сакина. Сайланма. – Тошкент: “Muharrir”, 2013.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ўзбек адабиётининг машхур шоири Рауф Парфининг ижоди, айниқса, унинг оралик шаклдаги шеърларининг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилди. Унда шоир ижодида кўзга ташланадиган бадиий маҳорат масалалари насрий ва эркин шеърин асарлари киёсан таҳлил этилди.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется творчество известного узбекского поэта Рауфа Парфий, в особенности необычайности стихотворений поэта в рубежных формах. В сравнительной форме раскрыты художественное мастерство, творчество поэта на материале его свободных песен.

SUMMARY

This article explores the work of the famous Uzbek poet Rauf Parphiy, especially the extraordinary poems of the poet in frontier forms. The artistic mastery of the poet's creativity is revealed in a comparative form on the basis of his free songs.

АРХАИКАЛЫҚ МИФЛЕРДИҢ ӘЙЙЕМГИ ДЕРЕКЛЕРИ ХӘМ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЛАРЫНДА ҚӘЛИПЛЕСИҢ ЖОЛЛАРЫ

М.Есебаев - үлкен оқытыўшы

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: достон, мифологик, сюжет, фольклор, образ, дев, пайғамбар.

Ключевые слова: эпос, миф, сюжет, фольклор, образ, мотив, великан, пророк.

Key words: epos, myth, plot, folklore, image, motive, giant, prophet.

Халық аўызеки дәретпелеринде халықтың қоршаған дүньяны билиўи, сол дәўирдин шәрт-шараятларынан, адамлардың мийнети хәм турмыс тәжирийбелери дүньянытаныўы, түсиниклери оғада әҳмийетли рол ой-

наған. Миф, адамзат жәмийетиниң ең ертедеги баскышларына тийисли болып, олар қоршаған дүнья, әлем ҳаққындағы ең дәслепки пикирлерди баслап береді. Қарақалпақ әдебиятаныў илиминде ең дәслеп